



## Critical Discourse Analysis of the Novel “Lam Yazra” based on Fairclough's Approach \*

Aram Rahimian 

### Abstract

#### 1. Introduction

The historic and important event of the Iraq's Baathist regime war against Iran, despite the all-round and unprecedented impact it had on various social, political, and cultural fields of Iranian society, provoked men of letters to react against this incident because they were part of this society, and, therefore, directly involved with the issue of war and its problems. Today, the result of these literary reactions is specifically called the “Holy Defense” literature. Novel is one of the widely used literary genres in this type of literature, which has attracted the attention of many writers due to its structural capacities in representing the event of war. As speakers and users of the language, most novelists of the Holy Defense, from the beginning of the war until now, have described and depicted this great event; under the influence of the cultural and ideological atmosphere that governs each period, they have tried to produce their works and introduced different discourses to the literature of Holy Defense. Mohammad Reza Bayrami is one of the famous authors of Holy Defense literature, who is influenced by the dominant discourse system to create novels in this field.

Lam Yazra is one of Bayram's prominent novels, which has become one of the bearers of the speech system of the 1990s by using the ideological function of language to confront some of the prevailing attitudes regarding the historical period of the Iran-Iraq war. Considering

---

#### \* Article history:

Received: 29 December 2023

Received in revised form: 20 January 2024

Accepted: 10 April 2024

Published online: 16 July 2024

Journal of Resistance Literature  
Year 10, No. 29, Spring and Summer 2024

Publisher: Shahid Bahonar University of Kerman



© The Author(s).

Ph.D. in Persian Language and Literature, University of Shahid Beheshti, Tehran, Iran.  
E-mail: [s\\_rahimian91@yahoo.com](mailto:s_rahimian91@yahoo.com)

the issues raised, it seems that a theoretical framework is needed for a comprehensive and detailed research on the Holy Defense novels in general, and on Lam Yazra in particular, which can clearly reveal the close connection between the language and the text of these works with macro structures. Critical discourse analysis is a new model in literary studies which is more related to this study due to having a sociological aspect and precise methodological tools for the study of language and its two-way connection with cultural, social, political and historical structures and processes.

## **۲. Methodology**

Through a descriptive-analytical approach, this study seeks to explore the discourses in the novel Lam Yazra, by rereading it in the light of Norman Fairclough's critical approach, and to answer the questions of whether the discourse that governs the space of the story serves to maintain relationships, and the ideological power is structured in the layers of the social structure or in the direction of weakening and transforming it.

## **۳. Discussion**

### **۳-۱. The level of description in Lam Yazra**

In the description section, there is a meaningful relationship between the formal features of the text of the story and the discourse that played a role in the creation of Lam Yazra novel; features like repetition of words such as "war, love, Shia, destiny and life" throughout the novel, establishing semantic contrasts between the words "love, life and war", "Shia and Sunni" and "destiny and coincidence", and using opposing phrases by the characters of the story. In stating the causes of war and using the element of metaphor in the title of the work, there are propositions on the level of description that were involved in explaining the coded ideology of the author in the discourse of the novel.

### **۳-۲. The level of interpretation in Lam Yazra**

In the interpretation section, the author's defamiliarization in choosing the situational context, characters of the discourse, and the adventures of the novel have formed a suitable platform to express a different work with a special perspective. Despite the two-sidedness of the war between Iran



and Iraq, most of the heroes of the works in resistance literature have been created by Iranians, and none of the writers had the courage to deal with stories that are comprehensively and transparently written by Iraqis, until Mohammad Reza Bayrami wrote the novel *Lam Yazra* and selected heroes from the Iraqi front.

Another noteworthy point in the interpretation of *Lam Yazra* is Bayrami's use of literary and cultural heritage in accordance with the background knowledge of the audience. The novel's intertextual connection with the myth of "filicide" and the epic of "Rostam and Sohrab" is one of these cases, which can be seen as an emphasis on the discourse raised in the novel about the similarity of human beings despite the diversity of cultures and intra-cultural differences, and about the shared ending of men in the of the destiny.

#### **۳-۳. The level of explanation in *Lam Yazra***

In the explanation section, the basis of Bayrami's discourse in *Lam Yazra* is a kind of critical attitude towards war, which is in complete contrast with the ideas ruling the historical period of the novel. In this critical and creative discourse, what is most criticized are the false traditions and institutionalized ideologies that exist everywhere; false traditions and ideologies lead to war between two nations on a macro level and civil war between two nations and two religions on a micro level, and more tragically, they destroy the love that can create a beautiful and peaceful world. According to the findings of the study, *Lam Yazra*'s discourse, in distancing itself from the literature committed to revolutionary ideals and values, should be considered as a break in the discourse by emphasizing principles such as condemning the origin of war, marginalizing the polarizations that took place in the field of committed works, and considering the parties involved in the war as equally accused. The novel tries to replace and stabilize the literature committed to humanity in the field of holy defense.

#### **۴. Conclusion**

The findings of the study on the three levels of *Lam Yazra*'s discourse show that Bayrami, in a different approach to war, has highlighted components in his work that have been less discussed in the field of holy

defense literature. In the meantime, the most important component that is highlighted in the discourse of Lam Yazra, around which other components are articulated, is the avoidance of fanatical ideologies and false traditions. This work strictly avoids the ideological aspects of war and recognizes ideology in any form and at any level as a source of tension and war. From the point of view of Lam Yazra's discourse, the mission of holy defense literature and novelists is not to align with the dominant discourses in considering the opposite front to be aggressors and presenting a holy image of the defense of their own forces, but to negate and condemn the intellectual bases and ideologies that create and continue the war on both sides of the battle. The opposition to the ideological point of view and the cause of ideology for the spread of war can be checked both in the formal field of Lam Yazra's discourse and in the field of semantic implications that have been made possible by the actions of the characters in this work.

**Keywords:** Critical discourse analysis, Holy defense novel, Lam Yazra, Fairclough.

### **References:**

- Akwani, S. H & Norouzinejad, J. (۱۳۹۳). "Analysis of the discourse of the ۱۱th presidential elections of Iran", *The approach of the Islamic revolution*. No. ۲۷: ۳-۱۸.
- Bayrami, M. (۱۳۹۵). *Lam Yazra*, second edition. Tehran: Neyestan.
- Bigdeli, A. (۱۳۶۸). *The political-economic history of Iraq*. First Edition. Tehran: Mirase mellal.
- Dorri, H. (۱۳۸۸). *The origins and causes of the Iran-Iraq war* (collection of articles), First Edition. Tehran: Holy Defense Documents Center.
- Esposito, J. A. (۲۰۱۶). *Iranian revolution and its global reflection*, Translated by Mohsen Madirshanechi. Sixth edition. Tehran: Chapakhsh publishing house.
- Fairclough, N. (۱۹۸۹). *Critical discourse analysis*, Translated by Fateme Shaiste Piran and colleagues. First Edition. Tehran: Media Studies and Research Center.



Shahid Bahonar  
University of Kerman

- Ferdowsi, A. (۱۳۸۵). *Shahnameh*, By the efforts of Saeed Hamidian. The seventh edition. Tehran:Ghatreh.
- Fouzi Twiserkani, Y. (۱۳۸۴). *Social political developments after the Iranian Islamic Revolution (۱۳۵۷-۱۳۸۰)*, Volume ۲. First edition. Tehran: Oruj.
- Saidi, M. (۱۳۹۵). *War fiction literature in Iran*, First Edition. Tehran: Research Institute of Humanities and Social Studies of Jihad University.
- Trafton, C. & Isherwood, C. (۱۳۸۸). "Saddam and the Iran-Iraq war", A collection of articles on the Iran-Iraq war. Translated by Mahmoud Yazdan Pham. ۱۹۳-۲۱۲.
- Torres, C. & DiFronzo, V. (۱۳۸۸). "Strategy and causes of Saddam's decision to attack Iran and its results", Translated by Parisa Karimi Nia. Collection of Iran-Iraq war articles: ۱۷۲-۱۹۲.
- Jorgensen, M. & Phillips, L. (۲۰۰۲). *Theory and method in discourse analysis*, Translated by Hadi Jalili. The seventh edition. Tehran:Ney.

## تحلیل انتقادی گفتمان رمان لم یزرع براساس رویکرد فرکلاف\*

آرام رحیمیان<sup>۱</sup>

### چکیده

در ادبیات معاصر، مقارن با جنگ ایران و عراق گونه‌ای به نام ادبیات دفاع مقدس در انواع و قالب‌های مختلف از جمله «رمان» پدیدار شده و تا به امروز که چهار دهه از جنگ می‌گذرد، به رشد و ماندگاری خویش ادامه داده‌است. در رمان‌های دفاع مقدس، همسو با تغییراتی که در فرایندهای اجتماعی، فرهنگی و سیاسی جامعه صورت گرفته است، شاهد تحول تدریجی و پیدایش گفتمان‌های تازه‌ای هستیم. رمان لم یزرع محمدرضا بیرامی از جمله این رمان‌ها است که با طرح گفتمانی کاملاً متفاوت نسبت به آثار پیشین، در دهه نود به نگارش در آمده‌است. این جستار در پی آن است که با بازخوانش رمان لم یزرع در قالب رویکرد انتقادی نورمن فرکلاف به شیوه توصیفی-تحلیلی، گفتمان‌های موجود در آن را مورد کاوش قرار دهد و پاسخگوی این پرسش باشد که آیا گفتمان حاکم بر فضای داستان در خدمت حفظ روابط قدرت ایدئولوژیک در لایه‌های ساختار اجتماعی صورت‌بندی شده یا در جهت تضعیف و دگرگونی آن است. یافته‌های این پژوهش حاکی از آن است که نویسنده رمان لم یزرع با بازنمایی تحولات ناشی از هژمونی گفتمان اعتدال در سطوح سیاسی- اجتماعی- فرهنگی جامعه ایران در دهه نود به‌ویژه تغییر در مرکز ثقل فرهنگی جامعه، درصدد انتقاد از نظام معنایی مسلط بر دوران جنگ و تضعیف روابط قدرت موجود در لایه‌های ساختار اجتماعی این دوره برآمده‌است. در این میان، مهم‌ترین مؤلفه‌ای

\* تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲-۱۰-۰۸ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲-۱۱-۰۵ تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۱۴۰۳-۰۱-۲۷

DOI:

۱۰.۲۲۱۰۳/jrl.۲۰۲۴.۲۲۷۳۶.۲۹۲۸

نشریه ادبیات پایداری، دوره ۱۵، شماره ۲۹، پاییز و زمستان ۱۴۰۲، صص ۱۱۱-

۱۳۴

ناشر: دانشگاه شهید بهشتی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی.

حق مؤلف © نویسندگان



۱. دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران.

رایانامه: s\_rahimian91@yahoo.com

که در گفتمان لم یزرع برجسته‌سازی شده و دیگر مؤلفه‌ها به حول آن مفصل‌بندی شده، اجتناب از ایدئولوژی‌های متعصبانه است که در هر شکل و در هر سطحی زاینده تنش و جنگ شناخته شده‌اند.

**واژه‌های کلیدی:** تحلیل انتقادی گفتمان، رمان دفاع مقدس، رمان لم یزرع، فرکلاف.

## ۱. مقدمه

### ۱-۱. شرح و بیان مسئله

کاربرد زبان در لابه‌لای روابط و فرایندهای اجتماعی محصور شده‌است؛ روابط و فرایندهایی که به نحوی نظام‌مندگوناگونی‌های زبانی را رقم می‌زنند که از جمله آنها می‌توان به صورت‌های زبانی که در متن ظاهر می‌شوند، اشاره کرد. یک‌جنبه از محصوربودن کاربرد زبان در روابط اجتماعی که ملازم مفهوم گفتمان است، آن است که زبان صورت مادی ایدئولوژی و در واقع آغشته به ایدئولوژی است. با این وصف، زبان نگاهی واحد به دنیا نیست؛ بلکه نگرش‌های متفاوت و ناهمگونی را در برمی‌گیرد و نمی‌توان گویندگان زبان را اسیر دام سامانه‌ای واحد و غالب باورها دانست.

رخداد تاریخی و مهم جنگ رژیم بعثی عراق علیه ایران با وجود تأثیر همه‌جانبه و بی‌مثالی که در ساحت‌های مختلف اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و... جامعه ایران نهاد، اهل ادب را هم از آن جهت که خود بخشی از این جامعه بودند و هم از آن روی که با موضوع جنگ و مسائل آن، به صورت مستقیم درگیر بودند به واکنش در برابر این رخداد برانگیخت. ماحصل این واکنش‌های ادبی را امروز به‌طور خاص ادبیات دفاع مقدس می‌خوانند. رمان، از انواع ادبی پرکاربرد این نوع ادبیات است که با توجه به ظرفیت‌های ساختاری‌اش در بازنمایی رخداد جنگ مورد توجه بسیاری از نویسندگان این حوزه قرار گرفت. اغلب رمان‌نویسان دفاع مقدس به‌عنوان گویندگان و کاربران زبان از آغاز جنگ تاکنون برای توصیف و ترسیم این رخداد عظیم، تحت تأثیر فضای فرهنگی و ایدئولوژیکی حاکم بر هر دوره به تولید آثار خود همت گماشتند و گفتمان‌های متفاوتی را

به قلمرو ادبیات دفاع مقدس وارد نمودند. محمدرضا بیرامی یکی از نویسندگان بنام ادب دفاع مقدس است که تحت تأثیر نظام گفتمانی مسلط به خلق رمان‌هایی در این حوزه همت گماشته است. لم یزرع، از جمله رمان‌های برجسته بیرامی است که با بهره‌گیری از کارکرد ایدئولوژیک زبان و در راستای مقابله با برخی از نگرش‌های حاکم بر دوره تاریخی جنگ ایران و عراق به یکی از حاملان نظام گفتاری دهه نود مبدل شده است. با توجه به مسائل مطرح شده، به نظر می‌رسد برای پژوهش جامع و دقیق بر روی رمان‌های دفاع مقدس به طور عام و رمان لم یزرع به طور خاص به چارچوب نظری‌ای نیاز است که بتواند پیوند نزدیک میان زبان و متن این آثار را با ساختارهای کلان به وضوح آشکار سازد. تحلیل انتقادی گفتمان، الگوی نوینی در مطالعات ادبی است که به دلیل برخورداری از وجه جامعه‌شناختی و دارابودن ابزارهای دقیق روش‌شناختی در باب مطالعه زبان و پیوند دوسویه آن با ساختار و فرایندهای فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و تاریخی آن سنخیت بیشتری با این نوع پژوهش دارد.

به عقیده نظریه‌پردازان تحلیل انتقادی گفتمان، کلام کنشی اجتماعی است و کنش اجتماعی غیرزبانی و کاربردهای زبانی عملاً بر یکدیگر اثرگذارند و یکدیگر را شکل می‌دهند. از نظرگاه این گروه از تحلیلگران گفتمان، مناسبات قدرت در جامعه، ساختارها و فرایندهای اجتماعی، فرهنگی و جهان‌بینی‌ها به نوبه خود، زبان (کلام و متن) را شکل می‌دهند و از طریق کاربرد مستمر زبان در جامعه این بافت‌ها، روابط، ساختارها، فرایندها و جهان‌بینی‌ها تثبیت و ماندگار می‌شوند؛ بنابراین بین این عوامل و زبان رابطه دوسویه و تأثیرپذیری متقابل برقرار است. رویکرد نورمن فرکلاف، زبان‌شناس بریتانیایی و از بنیان‌گذاران تحلیل انتقادی گفتمان، یکی از منسجم‌ترین و جامع‌ترین رویکردهای تحلیل گفتمان است. در شیوه تحلیل انتقادی فرکلاف که به بررسی متون در دو چارچوب متنی و فرامتنی می‌پردازد، زبان عمل اجتماعی است. به عقیده فرکلاف، حتی گفت‌وگو بین افراد در سطح خرد را نمی‌توان مستقل از مسائل گفتمانی همچون قدرت، ایدئولوژی، ساختار



اجتماعی و نهادهای اجتماعی دانست؛ چراکه زبان و قدرت و زبان و گفتمان با یکدیگر رابطه دیالکتیک دارند.

بدین ترتیب ما در این پژوهش برآنیم بر اساس رویکرد فرکلاف و با توجه به عوامل متنی و فرامتنی، رمان لم یزرع را مورد ارزیابی قرار دهیم و مشخص نماییم ایدئولوژی‌ها و گفتمان‌های حاکم بر دهه نود چگونه و به چه نسبت بر ساخت این رمان و نوع گفتمان آن تأثیر گذاشته و آن را شکل داده‌است.

### ۱-۲- پیشینه پژوهش

در باب بررسی و تحلیل رمان‌های حوزه دفاع مقدس بر اساس چارچوب نظری فرکلاف پژوهش‌های متعددی به رشته تحریر درآمده است که به‌عنوان نمونه از مقاله‌هایی چون «بررسی و نقد رمان امّ سعد و دختر شینا بر اساس رویکرد تحلیل انتقادی فرکلاف» (۱۳۹۸) از مهین حاجی‌زاده و معصومه قهرمانپور، کاوش‌نامه ادبیات تطبیقی؛ «تحلیل گفتمان انتقادی دختر شینا» (۱۴۰۰) از محبوبه بسمل، مجله علمی تخصصی علوم انسانی و اسلامی در هزاره سوم؛ و پایان‌نامه‌های «تحلیل گفتمانی رمان‌های اسماعیل فصیح و محمدرضا کاتب» (۱۳۹۲) نوشته علی دست‌خشنگ، دانشگاه تربیت مدرس و «تحلیل گفتمان انتقادی ده رمان نوجوان دفاع مقدس بر اساس نظریه فرکلاف» (۱۳۹۵) از نوال رخنیه، دانشگاه باهنر کرمان می‌توان نام برد.

با مطالعه این پژوهش‌ها پی برده‌ایم که تاکنون جستاری به بررسی رمان لم یزرع در چارچوب تحلیل انتقادی گفتمان فرکلاف نپرداخته است؛ بر همین اساس، ضرورت پرداختن جامع به این اثر و واکاوی زوایای آشکار و نهان آن از این منظر مهم جلوه می‌کند.

### ۱-۳- مبانی پژوهش

مرحله سوم مطالعات کلامی که آمیزه‌ای از دو رویکرد صورتگرا و نقشگرا است، در قالب رهیافت تحلیل انتقادی گفتمان، بسط و گسترش یافت. این جریان فکری سهم مهمی در

مطالعات کلامی و نظریه گفتمان ایفا کرده است که عمده سهم آن، تعمیق نقش زبان در جامعه و فهم مناسبات آن است. نظریه پردازان تحلیل انتقادی گفتمان برخلاف بررسی های توصیفی و صوری پیشین از زبان، معتقدند که زبان نیتمند است و عمل اجتماعی غیرزبانی و کاربردهای زبانی بر یکدیگر اثرگذار هستند و یکدیگر را شکل می دهند. آنها معتقدند، ایدئولوژی های مسلط، زبان و گفتمان را به وجود می آورند و گفتمان نیز به نوبه خود، ایدئولوژی را بازتولید می کند. «فرکلاف» از برجسته ترین نظریه پردازان این رویکرد گفتمانی است که به شیوه ای جامع و نظام مند، به کاوش در روابط نامعلوم بین متون و ساختارها، روابط و فرآیندهای فرهنگی و اجتماعی در سطح گسترده پرداخته است. فرکلاف، گفتمان را زبان به منزله کنش اجتماعی معرفی کرده است. از نظر وی، گفتمان مجسم کننده معنا و ارتباط اجتماعی است؛ شکل دهنده ذهنیت و نیز ارتباطات اجتماعی - سیاسی است. این نظریه پرداز، علاوه بر این که چارچوبی تحلیلی برای بررسی زبان در رابطه با عناصر فرازبانی چون جامعه، قدرت و ایدئولوژی ارائه کرده، این نظریه را به عنوان یکی از راهکارهای عملی در سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین نیز معرفی کرده است که به وسیله آن می توان به ماهیت تغییرات اجتماعی و فرهنگی پی برد.

## ۲. بحث و بررسی

### ۲-۱- خلاصه رمان لم یزرع

«لم یزرع» نوشته محمدرضا بایرامی، روایت گر زندگی سربازی جوان به نام «سعدون» از شیعیان منطقه «دجیل» عراق است. سعدون دلباخته «احلی» دختری از اهل سنت همین منطقه است؛ اما با وجود سنت های فرهنگی حاکم بر منطقه، نمی تواند با او ازدواج کند. سعدون در واکنش به این اتفاق، تصمیم می گیرد داوطلبانه عازم جبهه نبرد با ایران شود. در اثنای حضور سعدون در جنگ، اهالی دجیل به دلیل سوء قصد نافرجام «صدام حسین» در این منطقه مورد غضب رژیم بعث قرار می گیرند و همین امر موجب می شود زمین های کشاورزی شان را از دست بدهند. در پادگان، سعدون را به دلیل اینکه از شیعیان دجیل است، به زندان می برند و بعد از مدتی او را به همراه تعدادی از سربازان دیگر برای خدمت به منطقه ای خطرناک اعزام می کنند. در طول مسیر، ماشین حامل سربازان مورد اصابت موشک نیروهای ایرانی قرار می گیرد و آتش می گیرد. همه سرنشینان به جز سعدون، جان خود را از دست می دهند. سعدون با وجود جراحت، با

پای پیاده و به امید دیدن احملی به طرف دجیل حرکت می‌کند؛ درحالی که همگان گمان می‌کنند او نیز جان خود را از دست داده‌است. سعدون پس از طی مسیری طولانی به مزرعه خودشان در دجیل می‌رسد و با پدرش که در کنار قبر نمادین وی ایستاده است، روبه‌رو می‌شود. پدر (خلیل) وی را به بازگشت به جبهه فرامی‌خواند؛ اما سعدون از معرفی خود به ستاد سر باز می‌زند. در اثنای مشاجره پدر و پسر، سعدون با اصابت ضربه‌ای به دست پدرش کشته می‌شود و قبر نمادین وی به قبر واقعی وی تبدیل می‌شود.

## ۲-۲- تحلیل داده‌ها در چارچوب مفاهیم نظری پژوهش

### ۲-۲-۱- سطح توصیف رمان لم یزرع

فرکلاف، الگوی تحلیل گفتمانی خویش را برخلاف الگوهای پیشین در یک گستره وسیع به سه سطح توصیف، تفسیر و تبیین ارتقا بخشیده و علاوه بر چیستی و چگونگی متن به چرایی تولید و مصرف متن و کاوش در روابط نامعلوم بین متون و ساختارها، روابط و فرایندهای فرهنگی و اجتماعی در سطح گسترده نیز پرداخته‌است. سطح توصیف که نخستین مرحله از تحلیل انتقادی گفتمان فرکلاف است، در چارچوب بافت متن و تحلیل ویژگی‌های صوری متن انجام می‌گیرد. به عبارتی، سطح توصیف با تمرکز بر واژگان، نوع کاربرد و روابط میان آن‌ها و وجوه دستوری متن انجام می‌شود.

در متن لم یزرع، آنچه به لحاظ ایدئولوژیک در سطح توصیف معنادار است، تکرار واژگان «جنگ، عشق، شیعه، تقدیر و زندگی» است. بسامد بالای این واژگان که به فراخور موضوع در کل رمان لم یزرع کاربرد یافته‌اند از بار معنایی ارزش‌گذارانه آن‌ها در طرح طبقه‌بندی واژگان این اثر حکایت دارد.

از دیگر شاخصه‌های رمان لم یزرع در بخش توصیف، استفاده از عبارت‌بندی دگرسان یا مخالفت‌جویانه است که به لحاظ ایدئولوژیک کاربرد آن در یک متن معنادار است. در این موارد، عبارت‌بندی موجود مسلط و طبیعی شده به‌طور هدفمندی جای خود را به عبارت‌بندی دیگری می‌دهد که در تقابل آگاهانه با آن قرار دارد. (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۷۶) در متن لم یزرع از این نوع عبارت‌بندی به‌خصوص در جهت توصیف علل پیدایش جنگ و عقیده شخصیت‌های داستان درباره جنگ استفاده شده‌است. در بخشی از رمان از زبان «هیثم» هم‌سلولی «سعدون» که به اتهام ارتباط با

دیده بان ایرانی دستگیر شده است درباره محتوای گفت و گوی میان او و سرباز ایرانی می شنویم: «هر دو فهمیدیم که نیاز به حرف زدن چیه یا چه می دونم تنهایی یا حتی کنجکاوی! هر دو فهمیدیم که زیاد هم به هم کینه نداریم. دشمن شخصی نیستیم. مشکل جای دیگه ایه! جنگ به ما تحمیل شده بود. ... به هم فحش نمی دادیم. از زندگی حرف می زدیم، نه جنگ. من هم کمی از خانواده ام براش گفتم.» (بایرامی، ۱۳۹۵: ۲۲)

در بخش های دیگری از رمان، در گفت و گوی میان سعدون و پدرش «خلیل»، سعدون از حضور در جنگ اظهار پشیمانی می کند: «اشتباه کردم ... خیلی هم اشتباه کردم!» (همان: ۳۰۲) و می گوید: «حقیقت اینه که جنگ، جنگ ما نیست پدر!» (همان: ۳۰۶)؛ «جنگ برای ما بسه دیگه.» (همان: ۳۱۴) این شواهد متنی از دیگر عبارات بندی های دگرسان رمان لم یزرع هستند که در تقابل آگاهانه قرار دارد با عبارات بندی های مسلط و طبیعی شده ای که در اغلب آثار پیشین حوزه دفاع مقدس نمود یافته است.

مؤلفه دیگری که در سطح توصیف رمان لم یزرع قابل اعتنا است، روابط معنایی میان واژگان این اثر است. «تضاد»، عنصر اصلی در معنا سازی و روایت رمان لم یزرع است. از جمله تضادهای معنایی که زیر ساخت اندیشگانی رمان مذکور را تشکیل می دهند به تضاد میان واژگان «عشق، زندگی و جنگ»، «شیعه و سنی»، «تقدیر و تصادف» می توان اشاره کرد.

عنصر دیگری که در مواجهه با رمان لم یزرع و در سطح توصیف این رمان جلب توجه می کند، عنوان اثر است. لم یزرع، در معنای صوری آن به نتیجه حادثه ترور صدام در منطقه دجیل عراق اشاره دارد که به مدت ده سال، زراعت در آن منطقه ممنوع شد و مزارع ویران گشت. در این تعبیر، لم یزرع یعنی زمین های قابل کشتی که حق کشت نیافتند و به زمین های بایر تبدیل شدند. با وجود این، آنچه که در گزینش این عنوان از منظر ارزش بیانی اهمیت دارد، مفهوم استعاری آن است. در تحلیل استعاری لم یزرع می توان گفت این عنوان نمودی است از زندگی شخصیت اصلی داستان (سعدون) و سرزمین آرزوهای

شخصیت‌هایی چون او که در شرایط جنگ و تحت سیطره قدرت‌های حاکم به لم یزرع تبدیل شده است. به بیانی دیگر، لم یزرع استعاره‌ای است از دنیای سراسر جهل، افراط و تعصبات ایدئولوژیک که به بهبود اوضاع آن «هیچ امیدی نیست.» (همان: ۱۳۳) جز «مرگ نمی‌توان در آن کاشت.» (همان: ۳۰۸) و در آن «هیچ چیزی نخواهد روید جز مرگ.» (همان: ۲۴۵)

### ۲-۲-۲- سطح تفسیر رمان لم یزرع

در بخش تفسیر، مرکز توجه بر نحوه اتکای مؤلف متن بر گفتمان‌ها و ژانرهای از پیش موجود برای تولید متن است و نیز اینکه دریافت‌کنندگان متن چگونه گفتمان‌ها و ژانرهای در دسترس را برای مصرف و تفسیر متون به کار می‌گیرند. (یورگسن و فیلیپس، ۱۳۹۶: ۱۲۱) در واقع تفسیر، ترکیبی از محتویات خود متن و ذهنیت مفسر است. مقصود فرکلاف از ذهنیت مفسر، دانش زمینه‌ای است که مفسر در تفسیر متن به کار می‌بندد. ویژگی‌های صوری متن، بافت موقعیتی و عوامل بینامتنی به منزله سرنخ‌هایی هستند که عناصر دانش زمینه‌ای ذهن مفسر را فعال می‌سازند. (ن.ک: فرکلاف، ۱۳۷۹: ۱۴۲-۱۴۷)

لم یزرع، داستانی درباره جنگ است؛ اما درعین حال خواننده را به بیرون از جبهه‌های نبرد می‌برد و او را با زندگی در جنگ آشنا می‌کند. نویسنده اثر از تجهیزات جنگی، از سرباز و گروهبان سخن می‌گوید؛ اما در طول رمان خبری از خط مقدم جنگ و توصیف صحنه‌های نبرد نیست؛ زیرا میدان نبرد بایرانی نه خط مقدم جنگ بلکه عرصه‌ای دیگر است. این نویسنده کوشیده‌است در گفتمان لم یزرع به روایتی از جنگ پردازد که دیگران یا بدان توجه نکرده‌اند یا به سبب سیطره نگاه‌های خاص درباره جنگ از پرداختن به آن اجتناب ورزیده‌اند.

یکی از مضامین اصلی در گفتمان لم یزرع، پرهیز از آرمان‌خواهی و ایدئولوژی است. در این رخداد گفتمانی که معترضان به جنگ نگریسته‌است، ایدئولوژی در هر سطحی و از هر نوعی زاینده تضاد و در نتیجه جنگ دانسته شده‌است. در این گفتمان اهمیتی ندارد

مدافع باشی یا متجاوز، شروع کننده جنگ باشی یا خیر؛ بلکه آنچه اهمیت می یابد آن است که جنگ همراه با ناملایمات است و هر دو طرف را ویران می کند. این گفتمان مدافع ارزش های انسانی است و مرزهای سیاسی و قراردادی ایجاد شده میان انسان های دو سوی مجادله را درمی نوردد.

نقش آفرین اصلی داستان بایرامی، خانواده سعدون است که اختلافات مذهبی و عشیره ای موجب جدایی پسرشان از محبوبش می شود و در نهایت سعدون با انتخاب مسیر جنگیدن، پایه های شکل گیری تراژیک ترین بخش رمان را پدید می آورد. نویسنده در ضمن روایت ماجرای سعدون نسبت به تحولات سیاسی اجتماعی دهه هشتاد میلادی عراق و روابط خارجی این کشور با ایران در این دوره نیز نگاهی ویژه دارد. علاوه بر خانواده سعدون، هیشم (دوست و هم سلولی سعدون)، احلی (معشوقه سعدون) موحان (پدر احلی)، عماد (از اهالی دجیل) از دیگر کنشگران گفتمان لم یزرع هستند. همه این شخصیت ها از مردم عادی جامعه هستند و از جایگاه تقریباً یکسانی برخوردارند. آنچه در روابط اجتماعی این افراد دخیل است نه جایگاه طبقاتی و نگاه فرادستی و فرودستی بلکه ایدئولوژی های مذهبی و قومی است که از نظام قدرت حاکم بر دوره تاریخی متن لم یزرع سرچشمه می گیرد.

زبان روایت به عنوان محمل اندیشه و ابزار بازتولید ساختارها، روابط و هویت های اجتماعی و جهان بینی ها در گفتمان لم یزرع نقش مهمی ایفا می کند. مؤلفه مهمی که در چارچوب مطالعه زبان این اثر در بخش تفسیر قابل تحلیل است، استفاده از فرامتن و زمینه های تاریخی متناسب با دانش زمینه ای مخاطبان است.

یکی از مضامین درخور تأمل در جهان اسطوره و حماسه، مضمون «پسرکشی» است. بایرامی صورتی از این آیین اسطوره ای را دست مایه داستان خود کرده و از طریق آن، مابه ازای امروزی ساخته است. آن هنگام که خلیل پسرش را با ضربه ای ناگهانی می کشد (ن. ک: همان: ۳۱۴) تمامی فضای داستان از جمله ناباوری خلیل از کشته شدن فرزند به دست خودش (ن. ک: همان: ۳۱۵) و اشاراتی که در داستان وجود دارد «زمان می گذرد؛ با

سرعت تمام و علیه آنها و شاید دیگر چیز چندانی نمانده از آن و نباید وقتی بررسی که فایده‌ای ندارد و هیچ نوشدارویی هم به کار نمی‌آید حتی. این‌ها را می‌داند و برای همین هم سریع خم می‌شود روی زمین. سعدون را بلند می‌کند و روی دوش می‌اندازد و راه می‌افتد به سوی خانه. آن دوردست نیافتنی.» (همان: ۳۱۶) التماس و عجز سعدون به هنگام مرگ (ن.ک: همان: ۳۱۵-۳۱۶) همه تداعی‌کننده اسطوره پسرکشی «رستم و سهراب» در شاهنامه فردوسی است. حتی مفهوم جمله‌ای که سعدون به پدرش می‌گوید: «بابا!... بابا!... کار تو نبود بابا. تاریکی باعث شد؛ تاریکی! بخشیدمت بابا! نگران نباش!» (همان: ۳۱۶-۳۱۷) یادآور لحظه‌ای است که سهراب تلاش می‌کند به رستم بقبولاند که این حادثه حکم تقدیر بوده است: «از این خویشتن کشتن اکنون چه سود/ چنین رفت و این بودنی کار بود» (فردوسی، ۱۳۸۵: ۱۹۷) بهره‌گیری بایرامی از این اسطوره را می‌توان تأکیدی بر گفتمان مطرح‌شده در لم یزرع مبنی بر شباهت انسان‌ها علی‌رغم تنوع فرهنگ‌ها و اختلافات درون فرهنگی و یکی‌بودن سرنوشت آنان در برابر حکم تقدیر دانست. بایرامی برای القای تطبیق این ماجرا در اذهان خوانندگان حتی رمان خود را با بیتی از داستان «رستم و سهراب» شاهنامه آغاز می‌کند: «یکی داستانت پر آب چشم/ دل نازک آید ز رستم به خشم» (بایرامی، ۱۳۹۵: ۵)

عنصر بینامتنی دیگر در گفتمان لم یزرع نقل عبارتی از جلد دوم داستان هزار و یک‌شب، در صفحات آغازین رمان است: «گفتم هر وقت که خدای کاری را خواهد، لامحاله خواهد شد و از قضایش گریزگاهی نیست.» (همان: ۵) این عبارت هم تأکیدی است بر مضمون تقدیرگرایی در گفتمان لم یزرع و هم در تناسب است با افق فکری کنشگران گفتمان اثر که در شرایط ناامیدی و بی‌حاصلی جنگ، درگیر تقدیر و جبر هستند. پیوند میان متنی دیگر که مسئله تقدیرگرایی را در گفتمان لم یزرع تأیید و تحکیم می‌کند، حضور اثر دیگر بایرامی در این رمان است. هیشم و سعدون در سلول خود بخشی از کتاب «الجزر المعلق» (پل معلق) را پیدا می‌کنند و هیشم بخش‌هایی از آن را می‌خواند (همان: ۶۲-۶۳). وجود کتاب «پل معلق» در سلول گویای همانندسازی وضعیت و موقعیت سعدون با

سرباز ایرانی پل معلق است. سربازانی که نه براساس انگیزه‌های قدسی و ارزشی بلکه به اجبار به جنگ آمده‌اند. «نادر صدیف» شخصیت اصلی داستان پل معلق که گرفتار جبر و تقدیر است بر اثر مسائل پیش آمده در زندگی اش خود را به منطقه‌ای جنگی در غرب تبعید کرده است. درست همانند سعدون در لم‌یزرع که با شکست در عشق، خود را به جنگ تبعید کرده است.

### ۲-۲-۳- سطح تبیین رمان لم‌یزرع

هدف از سطح تبیین، توصیف گفتمان به‌عنوان بخشی از یک فرایند اجتماعی است. در این سطح، گفتمان‌ها به‌عنوان کنش اجتماعی توصیف می‌شوند و نشان داده می‌شود چگونه ساختارهای اجتماعی، گفتمان‌ها را تعیین می‌بخشند و گفتمان‌ها چه تأثیرات بازتولیدی می‌توانند بر آن ساختارها بگذارند؛ تأثیراتی که منجر به حفظ یا تغییر آن ساختارها می‌شوند. (فرکلاف، ۱۳۷۹: ۲۴۵)

رمان لم‌یزرع اثری مربوط به دهه نود یعنی دهه چهارم پس از آغاز جنگ در ایران است که به‌صورت مشخص، قهرمانان داستان خود را از آن‌سوی جبهه‌های نبرد انتخاب کرده است؛ البته با این مشخصه که این قهرمانان نه در مقام مهاجم و یا مدافع بلکه به‌مثابه قربانیانی تصویر شده‌اند که در زیر چتر بزرگی به نام جنگ گرفتار آمده‌اند. مسئله‌ای که در این بخش باید تبیین شود آن است که چرا بایرامی به سراغ چنین موضوعی رفته است. دلیل پرداختن بایرامی به جبهه عراق در رمان لم‌یزرع را باید در شکل‌گیری جریانی کاملاً متفاوت در میان نویسندگان رمان دفاع مقدس جستجو کرد؛ جریانی انتقادی به اصل و اساس جنگ که محصول گذر زمان و تغییر در ساختارهای اجتماعی، سیاسی و فرهنگی و تنوع در موضوع و اندیشه است. این جریان با وجود غلبه گفتمان اسلام‌گرای سیاسی در بستر زمانی جنگ، به‌گونه‌ای محدود شروع به کار کرد و با گذر زمان، خصوصاً فاصله گرفتن از سال‌های جنگ و تغییر در ساختارهای حاکم روند روبه‌رشدی را در پیش گرفت و در دهه نود به اوج خود رسید. از عوامل مهم در تأثیرگذاری گسترده این



جریان در رمان دفاع مقدس دهه نود باید به گفتمان حاکم بر این دهه به خصوص در عرصه سیاست خارجی ایران اشاره کرد.

دهه نود دوره حاکمیت گفتمان «اعتدال» است. اعتدال، دال مرکزی گفتمانی بود که در کنار عناصر دیگر چون پرهیز از رادیکالیسم، آزادی و تنش زدایی توانست در یازدهمین انتخابات ریاست جمهوری اسلامی ایران پیروز شود. سیاست خارجی عرصه‌ای بود که نقطه تمرکز گفتمان اعتدال و رئیس دولت را در این دهه تشکیل می‌داد. «تحول‌گرایی»، از عناصر اصلی در سیاست خارجی گفتمان اعتدال بود که از تأکید روحانی بر لزوم اجتناب از رویکرد مخاصمه‌آمیز و تنش‌زا و تغییر روابط با نظام قدرت بین‌المللی از مقابله به رقابت، آشکار بود. علاوه بر عنصر تحول‌گرایی، بُعدی در گفتمان سیاست خارجی اعتدال شامل عنصر «چندجانبه‌گرایی» وجود داشت که در تأکید روحانی بر راهکارهای ضرورت اجتناب از تقابل و کوشش جهت از بین بردن تصویر امنیتی و تهدیدزا، مشارکت در ایجاد و هدایت فرایندهای بین‌المللی هویدا بود. (اکوانی و نوروزی‌نژاد، ۱۳۹۳: ۱۸) مهم‌ترین نتیجه مفصل‌بندی این گزاره‌ها در گفتمان فرهنگی دهه نود سیاست‌زدایی از فرهنگ، آزادی‌دادن به رسانه‌ها و احترام به تمام خرده‌فرهنگ‌ها و اقوام و ملل بود. در چنین بستری است که رویکرد انتقادی به جنگ در رمان‌نویسی دفاع مقدس که از دهه‌ها قبل آغاز شده بود، توانست به اوج خود برسد. در این رویکرد متفاوت به جنگ، مؤلفه‌هایی برجسته شده‌است که شواهدی از آن در گفتمان لم یزرع نیز قابل تبیین است:

الف. در داستان‌های متأثر از این رویکرد، شخصیتی که در میدان نبرد حضور می‌یابد یا انگیزه برای حضور در نبرد ندارد، یا مجبور به مشارکت در جنگ شده است و یا به دلایلی غیر از دلایل ایدئولوژیک در جنگ حضور یافته‌است. این شخصیت‌ها در حقیقت قربانیان جنگ محسوب می‌شوند نه قهرمانان نبرد ملی و مذهبی. (سعیدی، ۱۳۹۵: ۳۶۶) بایرامی در همین راستا داستان سعدون را می‌نویسد؛ جوانی عراقی که در بن‌بست رویدادی عشقی تصمیم می‌گیرد به جبهه برود. او به میدان نبرد با نیروهای ایرانی می‌رود و اینجا است که با

بحران و امر نادلخواه جنگ علیه انسانی دیگر مواجه می‌شود؛ از این رو، از میدان نبرد می‌گریزد. (ن.ک: بایرامی، ۱۳۹۵: ۱۲۹-۱۳۲)

ب. مولفه برجسته دیگر در آثار این رویکرد، رد جنگ یا تشکیک در جنگ و انتقاد از مسائل سیاسی پیدایش، تداوم و پایان جنگ است. به عقیده نویسندگان این جریان، جنگ در جای دیگری برنامه‌ریزی شده است و خود جنگ فی‌الذات واجد اصالت نیست. طرف‌های اصلی دخیل در جنگ سیاست‌مدارها هستند نه سربازان ایرانی و عراقی. گفت‌وگوی میان هیثم و سرباز ایرانی در رمان لم‌یزرع تأییدی بر این مؤلفه است: «هر دو فهمیدیم ... مشکل اصلی جای دیگه‌ایه. جنگ به ما تحمیل شده.» (همان: ۲۲)

ج. به عقیده نویسندگان این نوع آثار، جنگ تهی از معنی است؛ جنگ صحنه پوچی و بی‌سرانجامی است؛ پس درباره چیزی که اصلش بی‌معنی است، نمی‌شود معنی ساخت و به آن اعتقادی داشت و برای آن جنگید: «نمی‌تونم برای چیزی بجنگم که اعتقادی بهش ندارم.» (همان: ۳۱۴)

د. این جریان با تمرکز بر اصل تقابل جنگ با زندگی، هدف واقعی ادبیات را نه ضدیت با دشمن و دیگری بلکه ضدیت با خود جنگ و در ادامه ضدیت با عوامل کنترل‌کننده جنگ (سیاست‌مداران و فرماندهان) و درنهایت با مبانی فکری پدیدآورنده جنگ می‌داند. اینجاست که قطبی‌سازی و فاصله‌گذاری میان دو طرف منازعه در آثار این جریان رنگ می‌بازد و ترسیم چهره غیرانسانی از جنگ فارغ از هر نوع مرزبندی جغرافیایی و سیاسی محوریت می‌یابد؛ نکته برجسته‌ای که اساس گفتمان لم‌یزرع را نیز تشکیل داده است.

ه. مهم‌ترین مؤلفه و مضمون در آثار این جریان، اجتناب از آرمان‌خواهی و انتقاد از جنبه‌های ایدئولوژیک جنگ است. ایدئولوژی در این دیدگاه، زاینده تضاد و تجاوز و جنگ تلقی می‌شود. از این رو، دنیای آرمانی این جریان که دنیای بدون جنگ است، دنیایی بدون ایدئولوژی‌های برانگیزاننده جنگ است. در همین راستا، بایرامی در گفتمان لم‌یزرع موقعیتی را طراحی کرده که در ادبیات دفاع مقدس کمتر از مرز آن عبور شده است؛ موقعیتی که نفس ایدئولوژی‌های برانگیزاننده جنگ را هدف قرار داده و بر اساس آن حتی

ایران دخیل در جنگ هشت‌ساله نه تنها مدافع نبوده بلکه با شعارها و ایدئولوژی انقلابی خود زمینه را برای آغاز جنگ فراهم کرده‌است. این مهم در ابتدای مکالمه هیشم با سرباز ایرانی، مورد اشاره قرار گرفته‌است. در این مکالمه، سرباز ایرانی، عراقی‌ها را متجاوز می‌خواند و جهان عرب را جهان مرتجع می‌نامد. وی هدف انقلاب را دستیابی به جهان اسلام می‌داند. در مقابل، هیشم، مجوس‌ها (ایرانی‌ها) را آدم‌های متوهمی می‌خواند که منادی اسلام شده‌اند و خیال می‌کنند باید صادرات انقلاب که وی از آن به «بنجل» تعبیر می‌کند، راه بیندازند؛ اما جهان عرب به آن نیاز ندارد و حتی از ایرانی‌ها متنفر است. (همان: ۲۱)

با توجه به نقش تأثیرگذار و تنش‌آفرین بسترهای ایدئولوژیک مذکور در مناسبات میان دو کشور ایران و عراق در مقطع پس از انقلاب، تبیین نقش این عوامل در بروز جنگ میان این دو کشور نیز در این سطح ضرورت می‌یابد.

ایدئولوژی رسمی حکومت و انقلاب ایران در عرصه سیاست خارجی، از همان آغاز به کار حکومت جدید، تبلیغ و گسترش اسلام انقلابی بود. به نظر آیت‌الله خمینی که طرفدار انقلاب غیرفرقه‌ای یا جهانی اسلام بود، انقلاب ایران انقلابی اسلامی است و تنها محدود به ایران نیست. اسلام وحی شده است برای بشر. بنابراین، یک نهضت اسلامی نمی‌تواند خودش را منحصر به یک مملکت کند. ایشان این اندیشه را که اسلام برای تمام بشر است، با نیاز به صدور انقلاب برابر می‌دانست. (ن.ک: اسپوزیتو، ۱۳۹۶: ۴۷، ۸۲)

دولتی که بیش از همه دولت‌ها از بازتاب انقلاب ایران و بحث صدور انقلاب به هراس افتاد، دولت سنی مذهب عراق بود. این نگرانی به دو دلیل مهم بود. نخست، آنکه عراق با ایران هم‌مرز بود و به همین دلیل امکان تأثیرپذیری جامعه اسلامی این کشور از تحولات انقلاب ایران بسیار زیاد بود. عامل دوم، هم‌پوشی هویت ایرانیان و عراقی‌ها بود. نگرانی خاص دولت عراق از یک‌سو این واقعیت بود که اکثر مردم عراق با ایرانیان شیعه هم‌مذهب بودند و درعین حال، شمار زیادی از شهروندان عراقی نیز ایرانی‌الاصل بودند و از سوی دیگر این واقعیت که انقلاب ایران، به‌ویژه به دلیل جاذبه‌های مذهبی و سیاسی برای شیعیان

عراق، برای گذشتن از مرزهای نفوذناپذیر، استوار و مستحکم ظاهر شده بود و جامعه عراق پذیرای آن شده بود. (ن. ک: فوزی تویسرکانی، ۱۳۸۴: ۸)

احساس نگرانی حکومت عراق از انقلاب ایران که امری مشهود بود در ابتدا خود را در سیاست‌های محتاطانه‌ای که متعاقباً از سوی عراق چه در عرصه داخلی و چه در عرصه خارجی اتخاذ شده بود، نشان داد. در عرصه سیاست‌های داخلی، صدام به اشکال مختلف کوشید اعتقاد اسلامی خود را به نمایش بگذارد تا از خطر ناآرامی‌های شیعیان کشورش بکاهد. در عرصه سیاست خارجی، حکومت عراق پیروزی انقلاب را در آغاز به طرف ایرانی خود تبریک گفت و از انتقاد از رهبر انقلاب ایران، آیت‌الله خمینی<sup>(ره)</sup>، به دلیل ترس از تأثیر این انقلاب در عراق اجتناب کرد. با این حال، از منظر عراق به سرعت معلوم شد که اتخاذ چنین مشی مسالمت‌آمیزی انقلاب ایران را از چنان بازتابی باز نخواهد داشت. (ن. ک: تورز و دیفرونزو، ۱۳۸۸: ۱۷۶؛ ن. ک: اسپوزیتو، ۱۳۹۶: ۹۳) در ژوئن ۱۹۷۹ (خرداد ۱۳۵۸)، امام خمینی<sup>(ره)</sup> که صدام را مانع اصلی پیشرفت اسلام در منطقه می‌دانست، عموم شیعیان عراق را به قیام علیه وی فراخواند. در سوی دیگر، صدام ماجرای ترور «طارق عزیز»، معاون نخست‌وزیر عراق را که در آوریل ۱۹۸۰ به وقوع پیوست به ایران نسبت داد و اعلام کرد که این اقدام، نشان‌دهنده تمایل شدید ایران به سرنگونی صدام و حزب بعث سنی مذهب است. (ترفون و ایشروود، ۱۳۸۸: ۱۹۵)

در این زمان، دیدگاه عراق این بود که اگر حکومت شیعه مذهب آیت‌الله خمینی خود را پابرجا سازد، به پوشش دادن و دربر گرفتن جنوب عراق، موطن جمعیت کثیری از شیعیان عراق و جایگاه شهرهای مقدس شیعیان، نجف و کربلا، متعهد می‌شود؛ از این رو، در آوریل ۱۹۸۰، ایران و عراق به گونه‌ای مصالحه‌ناپذیر از یکدیگر جدا شدند. حکومت ایران اهداف خود را در مورد عراق آشکارا بیان کرد: «طبق اعلام وزیر خارجه، ما تصمیم گرفته‌ایم رژیم بعثی عراق را براندازیم.» (به نقل از اسپوزیتو، ۱۳۹۶: ۹۳) سرانجام، بروز این خصومت‌ها و نشانه‌های شورش و اقدامات انقلابی در عراق، صدام را بر آن داشت تا آغازگر جنگ باشد. با توجه به این قضایا، می‌توان چنین نتیجه‌گیری کرد که اصلی‌ترین هدف سیاسی

صدام از حمله به ایران محدود کردن و بازداشتن انقلاب بود تا بدین ترتیب بقای شخص خود را در رأس قدرت، تضمین کند؛ ضمن آنکه خطر شورش درون مرزهای عراق را نیز کاهش دهد.

با شروع جنگ نیز رژیم بعث که از زمان تشکیل آن در سال ۱۹۴۸ میلادی، با شعار «ملت واحد در رسالت ابدی آن» و «ملیت عربی» شکل گرفته بود، با وجود دشمن خارجی و با آگاهی از ساختار قومی عراق کوشید مبانی دولت ملی و عربی را تقویت کند و از میزان شکاف‌های قومی و مذهبی بکاهد. تحت تأثیر این جریان در دوره جنگ، ایدئولوژی‌ها و تعلقات قومی و مذهبی در مقابل خواسته‌های ملی رنگ باخت؛ به گونه‌ای که اکثریت شیعیان عراق با نادیده گرفتن تعلقات مذهبی خود، به‌رغم نگرش ایران و نیروهای انقلابی عراق، همکاری گروه‌های شیعی این کشور در جنگ علیه عراق را تأیید نکردند و با اولویت دادن به عنصر ملیت به مقابله با نیروهای ایرانی پرداختند. (بیگدلی، ۱۳۶۸: ۸۶-۸۷؛ دری، ۱۳۸۸: ۱۷۰-۱۷۱) نمودهایی از بسط شعار ملیت عربی واحد و مبانی ملی‌گرایی را هم در مکالمه میان هیثم با سرباز ایرانی و هم در گفت‌وگوی خلیل با سعدون شاهد هستیم: «نمی‌دونم چی توی کله‌ته؛ اما امیدوارم عشق بزرگ باعث شه عشق کوچک رو فراموش کنی. ما شیعه‌یم و بیشتر ایرانی‌ها هم! این درست! ولی وطن ما اینجاست و حالا هم به ما نیاز داره. به تک‌تک ما. آیندگان شاید اسم این‌رو بگذارند برادر کشی، اما چاره‌ای نیست. این جنگ ملی است، نه مذهبی.» (بایرامی، ۱۳۹۵: ۱۲۷-۱۲۸)

### ۳- نتیجه‌گیری

یافته‌های پژوهش در سطوح سه‌گانه گفتمان لم‌یزرع نشان از آن دارد که بایرامی در یک رویکرد متفاوت به جنگ، مؤلفه‌هایی را در اثرش برجسته کرده که در حوزه ادبیات دفاع مقدس کمتر به آن پرداخته شده‌است. در این میان، مهم‌ترین مؤلفه‌ای که در گفتمان لم‌یزرع برجسته‌سازی شده و دیگر مؤلفه‌ها به حول آن مفصل‌بندی شده، اجتناب از ایدئولوژی‌های متعصبانه و سنت‌های نادرست است. این اثر به‌شدت از جنبه‌های

ایدئولوژیک جنگ پرهیز دارد و ایدئولوژی را به هر شکل و در هر سطحی زاینده تنش و جنگ می‌شناسد. از نظرگاه گفتمان لم‌یزرع، رسالت ادبیات دفاع مقدس و رمان‌نویسان دفاع مقدس نه همسویی با گفتمان‌های مسلط در متجاوز دانستن جبهه مقابل و ارائه تصویری قدسی از دفاع نیروهای خودی بلکه نفی و محکومیت مبانی فکری و ایدئولوژی‌های پدیدآورنده و ادامه‌دهنده جنگ هر دو سوی نبرد است. ضدیت با نگاه ایدئولوژیک و سبب‌سازی ایدئولوژی برای جنگ گسترده هم در حوزه شکلی گفتمان لم‌یزرع قابل بررسی است و هم در حوزه دلالت‌های معنایی‌ای که به واسطه کنش‌های فاعلان در این اثر امکان طرح یافته است.

در بخش توصیف میان ویژگی‌های صوری متن داستان و گفتمانی که در خلق رمان لم‌یزرع نقش داشته است، رابطه‌ای معنادار وجود دارد. تکرار واژگانی چون «جنگ، عشق، شیعه، تقدیر و زندگی» در سراسر رمان، برقراری تقابل‌های معنایی میان واژگان «عشق، زندگی و جنگ»، «شیعه و سنی» و «تقدیر و تصادف»، به کارگیری عبارت‌بندی‌های مخالف‌جویانه از سوی شخصیت‌های داستان در بیان علل پیدایش جنگ و بهره‌گیری از عنصر استعاره در عنوان اثر گزاره‌هایی از سطح توصیف است که در تبیین ایدئولوژی رمزگذاری شده نویسنده در گفتمان لم‌یزرع دخیل بوده‌اند.

در بخش تفسیر، آشنایی‌زدایی نویسنده در انتخاب بافت موقعیتی، کنشگران گفتمان و ماجراهای رمان بستری مناسب را برای بیان یک اثر متفاوت با نگاهی خاص شکل داده است. با وجود دوسویه‌بودن جنگ میان ایران و عراق، قهرمان بیشتر آثار پایداری را ایرانیان تشکیل داده‌اند و هیچ‌یک از نویسندگان جسارت پرداخت به داستان‌هایی که به‌طور جامع و شفاف از زبان عراقی‌ها باشد را نداشته‌اند تا اینکه محمدرضا بایرامی با نگارش رمان لم‌یزرع و انتخاب قهرمان‌هایی از جبهه عراق این تابوی بزرگ را شکست. نکته قابل ذکر دیگر در بخش تفسیر رمان لم‌یزرع، بهره‌گیری بایرامی از میراث ادبی و فرهنگی متناسب با دانش زمینه‌ای مخاطبان است. ارتباط بینامتنی رمان با اسطوره «پسرکشی» و حماسه «رستم و سهراب» از جمله این موارد است که می‌توان آن را تأکیدی

بر گفتمان مطرح شده در رمان لم یزرع مبنی بر شباهت انسان‌ها علی‌رغم تنوع فرهنگ‌ها و اختلافات درون‌فرهنگی و یکی‌بودن سرنوشت آنان در برابر حکم تقدیر دانست. در بخش تبیین، اساس گفتمان بایرامی در رمان لم یزرع را نوعی نگرش انتقادی نسبت به جنگ تشکیل داده که با اندیشه‌های حاکم بر دوره تاریخی متن رمان کاملاً در تقابل است. در این گفتمان انتقادی و خلاقانه همانگونه که بیشتر اشاره شد، آنچه بیشتر مورد نکوهش واقع شده، سنت‌های غلط و ایدئولوژی‌های نهادینه‌شده‌ای است که در همه‌جا ساری و جاری است؛ سنت‌ها و ایدئولوژی‌های نادرستی که در سطحی کلان به جنگ بین دو ملت می‌انجامد و در سطحی خرد به جنگ داخلی بین دو قوم و دو مذهب می‌انجامد و تراژیک‌تر آنکه باعث نابودی عشقی می‌شود که می‌تواند دنیای زیبا و سراسر صلحی را بسازد. با توجه به مجموع این یافته‌ها، گفتمان لم یزرع را در فاصله‌گیری از ادبیات متعهد به آرمان‌ها و ارزش‌های انقلابی باید به‌مثابه گسست گفتمانی در نظر گرفت که با تأکید بر اصولی چون محکوم نمودن منشأ پیدایی جنگ، به حاشیه راندن قطبی‌سازی‌های صورت گرفته در حوزه آثار متعهد، و برابر دانستن طرفین درگیر جنگ در تلاش است ادبیات متعهد به انسانیت را در حوزه دفاع مقدس جایگزین و تثبیت نماید.

### فهرست منابع

- اسپوزیتو، جان. ال. (۱۳۹۶). *انقلاب ایران و بازتاب جهانی آن*. ترجمه محسن مدیرشانه‌چی. چاپ ششم. تهران: انتشارت چاپخش.
- اکوانی، سید حمدالله و نوروزی نژاد، جعفر. (۱۳۹۳). «تحلیل گفتمان یازدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری ایران». *وهیافت انقلاب اسلامی*. شماره ۲۷: ۳-۱۸.
- بایرامی، محمدرضا. (۱۳۹۵). *لم یزرع*. چاپ دوم. تهران: نیستان.
- بیگدلی، علی. (۱۳۶۸). *تاریخ سیاسی-اقتصادی عراق*. چاپ اول. تهران: میراث ملل.
- ترفتون، کول و ایشرود، کول. (۱۳۸۸). «صدام و جنگ ایران و عراق». *مجموعه مقالات جنگ ایران و عراق*. ترجمه محمود یزدان فام. ۱۹۳-۲۱۲.

- تورز، کارلا و دیفرونزو، وینسنت. (۱۳۸۸). «استراتژی و علل تصمیم صدام در حمله به ایران و نتایج آن». ترجمه پریسا کریمی‌نیا. *مجموعه مقالات جنگ ایران و عراق: ۱۷۲-۱۹۲*.
- درّی، حسن. (۱۳۸۸). *ریشه‌ها و علل جنگ ایران و عراق* (مجموعه مقالات). تهران: مرکز اسناد دفاع مقدس.
- سعیدی، مهدی. (۱۳۹۵). *ادبیات داستانی جنگ در ایران*. چاپ اول. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات اجتماعی جهاد دانشگاهی.
- فردوسی، ابولقاسم. (۱۳۸۵). *شاهنامه*. به کوشش سعید حمیدیان. چاپ هفتم. تهران: قطره.
- فر کلاف، نورمن. (۱۹۸۹م). *تحلیل انتقادی گفتمان*. ترجمه فاطمه شایسته پیران و همکاران. (۱۳۷۹). تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات رسانه‌ها.
- فوزی‌تویسرکانی، یحیی. (۱۳۸۴). *تحولات سیاسی اجتماعی بعد از انقلاب اسلامی ایران (۱۳۸۰-۱۳۵۷)*. جلد ۲. تهران: عروج.
- یورگسن، ماریانه و فیلیپس، لوئیز. (۱۳۹۶). *نظریه و روش در تحلیل گفتمان*. ترجمه هادی جلیلی. چاپ هفتم. تهران: نی.